

מכון הדר

MECHON HADAR

"בשר מבשרי" או "זכר ונקבה ברא אותם"? שני מודלים של זוגיות בתיאור הבריאה, והשתקפותם בדיון התלמודי במסכת קידושין

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת בראשית, תשע"ז

פרשת בראשית היא אתר לשאלת שאלות יסוד אודות טיבו, מאפייניו, ומהותו של הקיום האנושי בעולם. שאלה בה אתמקד בשורות שלהלן היא טיבם של קשרים בין בני זוג. פרשת בראשית נפתחת בשני תיאורי בריאה שונים, שני תיאורי בריאה אלו נושאים עמם שני מודלים שונים של זוגיות.

"זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם", נכתב בבראשית א' על בריאת האיש והאישה, ונדמה שתיאור בריאה זה הוא תחילתו של מודל זוגי שבו בני זוג הן שתי ישויות שונות זו מזו, ייחודיות ובעלות משקל סגולי שווה, צלם אלוהים, אשר בצירופן יוצרות הוויה בעלת מאפיינים מורכבים.

בבראשית ב', לעומת זאת, מתואר מודל אחר: "וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים פַּרְדֵּמָה עַל-הָאָדָם, וַיִּיטֹן; וַיִּקַּח, אֶחָת מִצִּלְעֹתָיו, וַיִּסְגֹר בָּשָׂר, תַּחְתָּנָה. וַיִּבֶן ה' אֱלֹהִים אֶת-הַצִּלְעַת אֲשֶׁר לָקַח מִן הָאָדָם, לְאִשָּׁה; וַיִּבְרָא, אֶל-הָאָדָם. וַיֹּאמֶר הָאָדָם, זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי; לזאת יקרא אשה, כי מאיש לקחה-זאת" (פסוקים 21 - 23). כאן, מתוארת האישה כמי שנבראה מתוך גופו של האיש, ומתוך כך, לא עוד מודל בו זוגיות היא ישות המורכבת משני חלקים שווים אלא קשר כהתחברות עד לכדי אחדות, שבה ישנו צירוף לטובת אחד חסר שהוא כעת מחודש ושלים. שני המודלים הללו, זוגיות כהשלמת אחד חסר לשלם' וזוגיות כישות המורכבת משניים שווי ערך היוצרים בחיבורם ישות שהיא הכלאה וחדשה, מתקיימים ונחשפים בדיון התלמודי שבו נפתחת מסכת קידושין בתלמוד הבבלי.

המשנה הפותחת את מסכת קידושין מתארת את האופנים השונים שבהם נבנים ומתפרקים קידושין: "האשה נקנית בשלש דרכים, וקונה את עצמה בשתי דרכים" (משנה קידושין א, א). פתיחה זו מעלה שתי תהיות: הראשונה, היא על עצם השימוש בלשון קניין ("האשה נקנית"), שעשויה להישמע לנו כקוראים עכשוויים צורמת ובוטה. לא כך אנו מתארים קשר נישואין. שנית, צורמת הפאסיביות של האישה בחלקו הראשון של המשפט, בבניית הקשר. לכאורה נידונה 'האשה' במשנה כאובייקט שהיחס אליו הוא כאל ישות סבילה: "נקנית", ולא כסובייקט פעיל האחראי לחייו.

הצרימה אינה נחלתו של הקורא המודרני בלבד. בדיון התלמודי מוצגות התחבטויות שונות בלשון המשנה: מדוע הפועל ק.נ.ה ולא הפעול ק.ד.ש (מלשון קידושין), מדוע פועל בהטיה פאסיבית (נקנית) ולא אקטיבית (קונה), מדוע נושא המשפט הוא האישה ולא האיש, מדוע משתמשים במילה דרכים ולא במילה דברים (נקנית בשלושה דרכים) ועוד כיוצא באלו. התחבטויות אלו למעשה מתייחסות לשאלה מדוע מוצג רגע הכניסה לזוגיות כרגע בו אשה נקנית על ידי איש?

פתרון ראשון מוצע בתיאור מפי ר' שמעון אודות, מה שמכונה בדיון על ידו, 'דרך העולם':

"דתניא, ר' שמעון אומר: מפני מה אמרה תורה: 'כי יקח איש אשה' (דברים כב, יג), ולא כתב: 'כי תלקח אשה לאיש?' מפני שדרכו של איש לחזר על אשה ואין דרכה של אשה לחזר על איש" (בבלי, קידושין, דף ב עמוד ב).

אם כן, ר' שמעון טוען כי "דרך העולם" היא איש אקטיבי המחזר אחר אישה פאסיבית. התנהלות זו היא המתוארת בפסוקים, היא המשתקפת במשנה וכך מתנהלים החיים בעורקי המציאות האנושית. השימוש במילה "דרך" מקשר בין דברי ר' שמעון לדרכים המתוארות במשנה, והוא מכיל בעדינות וכך למעשה מסווה, את הקביעה כי כך היא התנהלות העולם. כלומר, המציאות לפיה איש מחזר אחר אישה נצבת כנתון שאין עליו עוררים, כהתנהלות אנושית ב"ה" הידועה.

דברי ר' שמעון אינם מסתכמים בטענה כי זאת 'דרך העולם', אלא גם מציעים הסבר לדרך זו, באמצעות משל:

"משל לאדם שאבדה לו אבידה, מי חוזר על מי? בעל אבידה מחזר על אבידתו".

פירוש רש"י על אתר מציין בפשטות: "אבידה – אחת מצלעותיו". תמונת העולם היא שנישואין הן תיקון, השלמת חסר, מציאות בה אבידה מושבת לבעליה. ההתנהלות האנושית המתוארת על ידי ר' שמעון מגובה באמצעות סיפור הבריאה. לכאורה, ניתן היה לסיים את הדיון התלמודי הפותח בנקודה זו. נישואין תוארו כאבידה המושבת אל בעליה, כשלם שהיה חסר והושלם. הסדר החברתי הוצג והוסבר: אדם מחזר אחר אשתו כאדם המחזר אחרי אבידתו, הצלע. ברגע הנישואין, החסר – אדם ללא צלעו – הופך בחזרה לשלם האחד, המקורי, שבגן עדן, כמתואר בפרק ב' של ספר בראשית בפסוקים שראינו לעיל.

אולם בני אדם הם מורכבים ושונים זה מזה, המודעות לכך היא אחת מגדולותיו של התלמוד הבבלי. אכן, הדיון לא מסתיים בנקודה זו שבה מוצגת 'דרך העולם' כדרך אפשרית אחת ותו לא. להפך, אט אט צף ועולה תיאור המציע חלופה לתיאור זה של קשר זוגיות, ואולי לקשרים בכלל, חלופה לפיה לזוגיות מאפיינים אחרים ושונים.

יתירה מזו, ישנה רמיזה לביקורת חתרנית אודות המודל הראשון כבר באופן הצגת המודל עצמו. דברי ר' שמעון נפתחים בפסוק לכאורה נטרלי המתאר נישואין: "כי יקח איש אשה". קשה להתעלם מהמשכו של הפסוק: "כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה ושם לה עלילות דברים". (דברים כב', 13). הפסוק מתאר מערכת זוגית שאין בה הרמוניה ואמון, והבחירה בו דווקא בעת תיאור מודל של נישואין וזוגיות כמערכת שכולה חיבור לכדי אחדות שלימה ומאוחדת אחת אומרת דרשני, ומציבה סימן שאלה עדין אך חד ביחס למודל נישואין זה.

נפנה לאופן בו מוצג מודל הנישואין השני ולמאפיינים העולים מאופן זה. בסוף הדיון התלמודי מתמקדים במילה הרביעית במשנה "האשה נקנית בשלוש דרכים", ומוצע עיקרון מארגן השואף להסביר את מכלול המקומות שבהם משתמשים במילה "דברים", לעומת המקומות שבהם משתמשים במילה "דרכים". בהצגת העיקרון ישנו שימוש ייחודי במילה 'פלוגתא' לא כציון מחלוקת אלא כציון של 'ישות אחת מורכבת': "אלא, כל היכא דאיכא פלוגתא – תני דרכים, וכל היכא דליכא פלוגתא –

תני דברים" (תלמוד בבלי, קידושין, דף ג עמוד א). כלומר, כל מקום שבו יש חילוק, מורכבות, ערבוב, השתמשו, שיננו ולימדו באמצעות המילה "דרכים", וכל מקום שאין חילוק או מורכבות למדו ושיננו באמצעות המילה "דברים".

המסקנה שעולה מהדיון התלמודי מרתקת ונוגעת: השימוש במילה "דרכים" הוא עדות לתפיסה ביחס למושא הנידון, במקרה שלנו - נישואין או זוגיות. זוגיות לפי תפיסה זו היא יצירה מורכבת, שלה מאפיינים פרי כל אחד ממרכיביה - מאפיינים הבאים מכל אחד ואחד מחלקיה. זוגיות שכזו איננה סיפורו של אחד חסר שמושלם, והיא לא עוד שלם אשר מאפייניו כולם נובעים ממקור אחד, אלא הרכבה, הכלאה, שהיא יצירה המתאפיינת במרכיבים של חלקיה השונים, ישות חדשה המעוצבת באמצעות חלקיה. זוגיות זו בוקעת מתיאור בריאת בני האדם בבראשית פרק א', שם נאמר: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ, בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ: זָכָר וּנְקֵבָה, בָּרָא אֹתָם. וַיִּבְרָךְ אֹתָם אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הָאָרֶץ..." (27 - 28). לפנינו שני בני אדם, שניהם צלם אלוהים. לא אחד ראשוני שמתוכו נבראת שנייה. מתוך כך המפגש בין שני בני האדם איננו פרי חסר באחד, חסר שהשני משלים, אין לפנינו אחד המשרת את השני. אולי ישנם ממדים שכאלו אולם במהותה הפגישה היא בין שווים ושונים. תוצר המפגש איננו אחד שהוא כעת מושלם; תוצר המפגש בין שני בני אדם ייחודיים היא יצירה חדשה, משותפת ומורכבת. אכן, הפסוקים מהדהדים ואומרים שמפגש שכזה מוליד ישויות חדשות: "פרו ורבו ומלאו את הארץ". הברכה שרויה בשילוב של שניים, שניהם צלם אלוהים, שניהם שונים זה מזה, שניהם יחודיים, ושניהם בעלי משקל סגולי שווה. כשאלו נפגשים נוצר פריזון, פרי שאיננו שכפול אלא ריבוי, פרי שהוא הרכבה של שניים נבדלים.